

Uit het neoliberale moeras

Naar een economie die dienstbaar is aan de mens

Colofon

ISBN: 978 94 6365 412 8

1e druk 2022

© 2022, Drs. Jan Soons

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Telefoon: 058 - 289 48 57

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Titel beeld omslag: Onder de vleugels van vrijheid

Beeldend kunstenaar: Doortje Groteclaes

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Uit het neoliberale moeras

Naar een economie die dienstbaar is aan de mens

Drs. Jan Soons

Inhoud

Voorwoord		7
Inleiding		11
Hoofdstuk I	Ons economisch stelsel naar de maatstaven van rechtvaardigheid	21
Paragraaf 1.	De kloof tussen de 'haves' en de 'have-nots' groeit	21
Paragraaf 2.	Ons belastingstelsel faciliteert de scheefgroei	30
Paragraaf 3.	Ook alle grote multinationals varen wel onder het neoliberale gesternte	38
Paragraaf 4.	Het neoliberalisme heeft de mens als werknemer in een penibele situatie gebracht	42
Paragraaf 5.	De impact van het neoliberale beleid op ons welzijn	51
Hoofdstuk II	Kenmerken van een nieuw sociaaleconomisch model	57
Paragraaf 1.	Een gelijk speelveld voor iedereen	57
Paragraaf 2.	Naar een nieuwe betekenis van 'werken' voor ons leven	64
Hoofdstuk III	De financiering van het ideaal van een inclusieve samenleving	73
Paragraaf 1.	Een uniforme vlaktaks voor alle vormen van inkomen	73
Paragraaf 2.	Morele en financiële onderbouwing van een verantwoord basisinkomen in Nederland	78
Paragraaf 3.	Fasering bij de realisatie van het beoogde welvaartsdividend	87

Hoofdstuk IV	Wat betekent een universeel welvaartsdividend voor werk, welzijn en economie?	95
Paragraaf 1.	Inleiding	95
Paragraaf 2.	Betekenis voor ons werk	97
Paragraaf 3.	Betekenis voor ons welzijn	104
Paragraaf 4.	Betekenis voor onze economie	108
Resumé		114
Noten		123
Biografie		129

Voorwoord

Tijdens de verkiezingscampagne voor de VVD in 2021 noemde Mark Rutte Nederland “een ontzettend gaaf land”. En hij voegde daaraan toe “dat er niets is dat wij niet kunnen”. Die statements intrigeerden mij. Tezelfdertijd verdiepte ik mij namelijk in de sociaaleconomische ordening van ons land en kwam tot heel andere conclusies. Ben ik dan zo’n zwartkijker? Heb ik iets gemist?

Allengs kwam ik tot de conclusie dat het erop aankomt of je vanuit een macro-economisch of micro-economisch perspectief naar de feiten kijkt. Macro-economisch kun je met Rutte vaststellen dat het ons bijzonder voor de wind gaat. Ons Bruto Nationaal Product, dus alles wat we met elkaar verdienen in enig jaar, ligt relatief op een hoog niveau. Wij zijn inderdaad een heel rijk land.

Maar als we inzoomen op de verdeling van die collectieve welvaart, zien we een heel ander beeld. Dan valt op dat de rijkdom wel heel erg ongelijk verdeeld is. Dat er van de 17,5 miljoen mensen bijna 1 miljoen nog in armoede moeten leven. Dat 5 miljoen mensen niet kunnen rondkomen zonder overheidssteun. Dat Nederland binnen de 36 OESO-landen, samen met de Verenigde Staten van Amerika, aan de top staat qua vermogensongelijkheid. En dat circa 40 procent van de werknemers werkt op basis van een flex-contract of als ZZP’er, met alle bestaansonzekerheid die daarbij hoort.

En dan heb ik het nog niet eens over de toeslagenaffaire en

de volgens velen vernederende Participatiewet, die mensen lijken te stigmatiseren als tweederangsburgers, die je blijikbaar met wantrouwen moet bejegenen.

Hoe gaaf is ons land dan echt? In dit essay leg ik de feilen van ons sociaaleconomisch systeem bloot. De trots op onze grote collectieve welvaart mag niet langer verhullen dat er fundamentele weeffouten in ons systeem zijn geslopen, die dringend om een ander beleid vragen dat socialer en rechtvaardiger is.

Het is mijn overtuiging dat het voortdurend streven naar vergroting van de collectieve welvaart ten koste is gegaan van het welzijn van de meeste mensen, vooral in het lagere en middensegment. Dat we beheerst worden door een economisch model waar de kunst van 'het krijgen, hebben en houden' de boventoon voert. Mijn conclusie ligt besloten in de subtitel van dit essay, waarmee ik een nieuwe sociaaleconomische orde beoog, waarin de vrijheid en de waardigheid van het individu weer prioriteit krijgen. Waarin vrijheid zich niet beperkt tot zeggen wat je vindt of kunnen doen wat je wilt, maar waarin sprake is van existentiële vrijheid. Dus het recht om zonder dwang je leven naar eigen inzicht en in verantwoordelijkheid jegens de samenleving in te richten.

Met dit essay volsta ik niet met een beschrijving van de feiten en feilen, maar wil ik vooral een constructieve bijdrage leveren aan het oplossen van de grote sociaaleconomische vraagstukken waarvoor wij staan.

Gaande mijn literatuurstudie kwam ik tot het besef dat een

integrale aanpak van onze sociaaleconomische vraagstukken eenvoudiger is dan ik eerder voor mogelijk hield. Een betere herverdeling van onze collectieve welvaart door een rechtvaardiger belastingheffing op alle vormen van inkomsten, hoe ook genaamd, is naar mijn visie de panacee.

Daarmee wordt de vijver waaruit de overheid haar belastingen vist immers veel groter. Het budget dat daarmee verkregen wordt, zou dan als een welvaartsdividend uitgekeerd kunnen worden aan alle volwassenen.

Ik zal in dit essay aantonen dat onze collectieve welvaart qua omvang een welvaartsdividend rechtvaardigt, waardoor niemand meer in zijn bestaanszekerheid wordt bedreigd en de armoede voor altijd zal verdwijnen. Ik zal met concrete cijfers aantonen dat het wel degelijk kan.

Het toekomstbeeld dat ik in de twee laatste hoofdstukken schets, is een beeld van een volledig geliberaliseerde samenleving, waar geen armoede meer bestaat, iedereen eigen keuzes mag maken, maar waarin evengoed ruimte blijft om geld te verdienen, om rijk te mogen zijn, waarin ondernemerschap wordt bevorderd en waarin geen betutteling vanuit de overheid meer hoeft te bestaan. Kortom, een samenleving die bestaat uit vrije mensen die slechts hun beperking vinden in hun verantwoordelijkheid jegens hun naasten en de samenleving. Ik toon aan dat we met een welvaartsdividend voor iedereen alle sociale voorzieningen, zoals wij die de laatste eeuw hebben opgetuigd, in één keer kunnen afschaffen. Dat werken voor iedereen weer lonend zal zijn en dat het vele miljarden verslindende bureaucratische controleapparaat overboord kan.

Het voorliggende essay is een combinatie van verkregen wetenschappelijke inzichten en reflectie. En tijdens die reflectie leunde ik dikwijls op mijn vrouw Doortje, die ik daarvoor veel dank verschuldigd ben. Ik voelde de behoefte om mijn ideeën regelmatig te ventileren om daarmee de juiste scherpte in mijn visie te krijgen.

Ook ben ik veel dank verschuldigd aan onze dochter Judith, evenals aan Marco Beckers, Huub Evers, Hans Verleun en Johan Zeilstra, die het manuscript van wetenschappelijk, deskundig en kritisch commentaar hebben voorzien.

Ik draag dit essay op aan iedereen die wil meedenken over hoe wij een inclusieve samenleving kunnen realiseren waarin de oorspronkelijke Verlichtingsidealen als Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap de basis gaan vormen van een ontspannen, rechtvaardige en mensgerichte samenleving.

Inleiding

Een van de lessen die ik in mijn leven heb geleerd, is dat dé werkelijkheid niet bestaat, maar dat het ervan afhangt vanuit welk perspectief je naar de zaken kijkt. Zo kun je met recht en rede de westerse wereld zien als een vrije samenleving, waar je immers alles mag doen en laten, mits je de wet respecteert. Maar even legitiem is het om diezelfde wereld te zien als een onvrije wereld, waarin ons door de media en de reclame meningen en behoeften worden opgedrongen, waarin het recht van de sterkste, en dan doel ik vooral op de machtige concerns, geldt en een wereld waarin van de existentiële vrijheid nog slechts weinig over lijkt.

We leven volgens mij in een wereld waarin de existentiële vrijheid ver zoek is. We zitten als het ware gevangen in het keurslijf van het neoliberalisme, dat door de focus eenzijdig op vrijheden in het kader van ondernemerschap te richten, het begrip 'vrijheid' wel heel eng interpreteert.

Daarmee zijn verworvenheden van de Verlichting vrijwel verdwenen. Van de principes 'vrijheid', 'gelijkheid' en 'broederschap' kent onze westerse samenleving in mijn beschouwing alleen nog het recht van vrije meningsuiting en de gelijkheid van iedereen voor de wet. Alleen de grote en dominante concerns kunnen zich laven aan een ongebreidelde vrijheid, die moeilijk te bedwingen lijkt.

Het politieke neoliberalisme, dat zich duidelijk begon te manifesteren in de jaren zestig van de vorige eeuw, heeft in

de westerse wereld bewust de weg gekozen van globalisering en een samenleving gecreëerd die wordt gedomineerd door het (grote) bedrijfsleven, dat van meet af aan slechts gericht was op winstmaximalisatie en economische groei. Het welzijn van de mens, zijn bestaanszekerheid, arbeidsomstandigheden, gezondheid en besteedbaar inkomen waren onderwerpen waarvoor veel minder aandacht was. Het individu voelde zich teruggeworpen op zichzelf en kon, vooral om den brode, geen andere keuze maken dan zich te voegen. In het neoliberale denken is alles, dus ook de mens als vrij individu, ondergeschikt aan economische groei.

In het neoliberale denken is de mens ondergeschikt aan het doel van economische groei.

Ik herinner me als de dag van vandaag de wijze woorden van de filosoof Herbert Marcuse tijdens diverse lezingen, die ik daarover in mijn studietijd bijwoonde. Terwijl Sartre nog een ideaalbeeld schetste waartoe het individu in zijn existentiële vrijheid in staat zou moeten zijn,⁽¹⁾ bleek Marcuse in hetzelfde jaar 1964 meer oog te hebben voor het toen reeds opkomende neoliberalisme en de daarmee samenhangende vermaterialisering van de samenleving. Marcuse stelt dat de heersende maatschappij, waarvan het kapitalisme of neoliberalisme naar zijn idee het hoofdkenmerk is, vervreemding in de hand werkt en dat we ons daaraan moeten ontworstelen. Naar zijn opvatting hebben we als mensheid door die vermaterialisering een vervreemdend bestaan opgedrongen gekregen en dienen we in ons bestaan er alles aan te doen om die vervreemding te boven te komen.⁽²⁾

Met andere woorden, we zouden ons de vraag moeten stellen of we ons dienen neer te leggen bij die vervreemding of dat we ons kritisch moeten opstellen naar de heersende maatschappelijke belangen, normen en waarden die zo gedomineerd worden door het kapitalistische of neoliberale gedachtegoed.

Met onderhavig essay werp ik een kritische blik op onze sociaaleconomische ordening, leg ik de feilen bloot en tracht ik bouwstenen voor een nieuwe ordening aan te dragen.

Als we ons oog richten op het hier en nu, blijkt dat we als samenleving te eenzijdig focussen op bevrediging van onze materiële behoeften en daarmee te weinig aandacht besteden aan het welzijn van de mensheid. De eendimensionaliteit waarvoor Marcuse waarschuwde, is meer en meer de standaardnorm in de samenleving geworden en ging ten koste van de existentiële vrijheid van het individu.

In onze samenleving focussen we te veel op bevrediging van onze materiële behoeften en dat gaat ten koste van aandacht voor het welzijn van de mensheid.

De eenzijdige hang naar materie heeft er mijns inziens te veel toe geleid dat 'Keep up with the Joneses' dé norm voor het ideale leven is geworden. Dat wil zeggen dat mensen over het algemeen het normaal zijn gaan vinden om te wedijveren met hun sociale omgeving, die dan vervolgens tot maatstaf wordt verheven. En wie niet aan die maatstaf kan voldoen, heeft pech, zo lijkt het wel. Slechts weinigen realiseren zich dat het

onvermogen daartoe dikwijls samenhangt met de toenemende bestaansonzekerheid en de steeds groter wordende financiële ongelijkheid.

Zo leven in Nederland circa 1 miljoen mensen onder de armoedegrens, vecht een meerderheid van de ZZP'ers en flexwerkers, toch ongeveer 40 procent van onze beroepsbevolking, om hun hoofd boven water te houden, terwijl bij een steeds groter wordende groep miljonairs en miljardairs het geld als het ware tegen de plinten klotst.

Voor de alsmaar groter wordende groep (relatief) armen bestaat er geen kans in vrijheid een eigen keuze te maken hoe het leven in te richten, omdat het verdedigen van hun bestaan alle energie opslurpt. Hun vrijheid komt daarmee steeds verder onder druk te staan. Maar wat betekent vrijheid eigenlijk?

In Nederland leven circa 1 miljoen mensen onder de armoedegrens, vecht een meerderheid van ongeveer 40 procent van de ZZP'ers en flexwerkers voor hun bestaan, terwijl het aantal miljonairs en miljardairs alsmaar toeneemt.

De term 'vrijheid' is een containerbegrip, waarvoor geen waterdichte definitie gevonden kan worden. De gemene deler is de idee dat we vrij zijn om te doen en te zeggen wat we willen, voor zover dat niet bij wet verboden is. Maar die vorm van vrijheid zal gewetensvolle mensen weinig bevrediging schenken.

Een omvattender definitie van vrijheid vinden we bij Sartre, die vrijheid van de mens ziet als de kans om op een zelfge-

kozen manier en in nauwe samenhang met zijn of haar maatschappelijke verantwoordelijkheid, zin en betekenis aan het leven te geven. Aldus doende zou de mens daarmee tot zelfontplooiing en zelfrealisatie kunnen komen.

In de praktijk zie ik daar voor het minderbedeelde deel van onze samenleving maar weinig van terug. De elementaire behoeften aan 'brood op de plank' en 'een dak boven je hoofd' zijn en blijven voor deze groep zo essentieel, dat zij mentaal geen ruimte meer hebben om over zaken als existentiële vrijheid na te denken.

Tot een vergelijkbare conclusie kwam president Roosevelt reeds in de jaren dertig van de vorige eeuw. Hij zette zich af tegen de 'laisser-faire'-gedachte, die later het neoliberale denken werd genoemd. Volgens Roosevelt heeft de 'laisser-faire'-politiek geleid tot een fundamentele onvrijheid voor miljoenen mensen. Vrijheid op te vatten als vrijheid van geloof en meningsuiting is zijns inziens onvoldoende. Onlosmakelijk met het begrip 'vrijheid' ziet hij een samenleving voor zich waarin iedere burger gevrijwaard is van gebrek en vrees, gelijke onderwijskansen, de beschikbaarheid over betaalbare woningen en toegang tot betaalbare en hoogwaardige zorg heeft.⁽³⁾

De onderwerping aan de heersende consensus, die wordt gedomineerd door het neoliberale gedachtegoed, zie ik in de huidige sociaaleconomische ordening, die eenzijdig gericht is op economische groei. Dat dit Marcuse al in de jaren zestig van de vorige eeuw zorgen baarde, zegt iets over zijn profetische gave. Het duurde immers tot het begin van de

jaren tachtig alvorens het neoliberalisme, dat ik als verantwoordelijk houd voor de eendimensionale samenleving, hoogtij vierde.

De neoliberalen leken het gelijk aan hun zijde te hebben, want de economische bedrijvigheid kreeg vanaf die tijd een enorme boost. Veel ondernemers wisten daarvan te profiteren en hun bedrijvigheid leidde ertoe dat er voor de meeste werkzoekenden werk was. De collectieve welvaart groeide gestaag en aanvankelijk profiteerde iedereen in meer of mindere mate daarvan.

Maar men realiseerde zich tegelijkertijd onvoldoende welke, wellicht onbedoelde, neveneffecten die focus op materiële welvaart had. Was er wel voldoende oog voor het feit dat niet iedereen kon participeren in die groei-economie?

Vastgesteld kan worden dat de samenleving, vanwege die eenzijdige focus op materiële behoeften, allengs eendimensionaler werd en het motto van 'Keep up with the Joneses' steeds meer adhesie kreeg.

De saamhorigheid, het sociale leven en de aandacht voor individuele noden van diegenen die niet mee konden in de ratrace, verdwenen naar de achtergrond. Vanaf dat moment leek het enige adagium te luiden 'ieder voor zichzelf en God voor ons allen'. De tweedeling in de samenleving kwam daarmee weer terug van weggeweest.

Hadden we dan niets geleerd van de filosofen van de Verlichting? De begrippen 'vrijheid', 'gelijkheid' en 'broederschap' kregen opeens een heel andere betekenis. Weliswaar bleef het begrip 'gelijkheid' in de Grondwet van Thorbecke

(1848) verankerd, zij het dat 'gelijkheid' gereduceerd was tot gelijkheid voor de wet. Het begrip 'broederschap' stierf een stille dood en het begrip 'vrijheid' werd vanaf die tijd in hoofdzaak geassocieerd met vrijheid om te ondernemen en daaraan grenzeloos geld te verdienen.

De verschillen tussen arm en rijk namen en nemen nog steeds grotere proporties aan en zijn door de overheid, als vertegenwoordiger van het neoliberale denken, steeds meer geïnstitutionaliseerd. Denk voor ons land bijvoorbeeld aan onze status als belastingparadijs voor grote(re) bedrijven, het steeds groter wordend aantal speciale en geheime afspraken tussen de belastingdienst en bedrijven, de verlaging van de erfbelasting, de vrijstelling van huurinkomsten voor de inkomstenbelasting, de afschaffing van de dividendbelasting en invoering van de belastingvrije overdracht van familiebedrijven tot een waarde van 1 miljoen euro, etc.

De verschillen tussen arm en rijk namen en nemen alsmaar toe en de overheid stimuleert dit vanuit haar neoliberale denkkader.

De globalisering die inherent was aan het neoliberalisme, immers gericht op winstmaximalisatie en maximale efficiency, leidde ertoe dat grote bedrijven steeds meer activiteiten die niet tot de kernactiviteiten behoorden, gingen afstoten naar toeleveranciers. Deze toeleveranciers moesten opboksen tegen collega-bedrijven in lagelonenlanden, met als gevolg dat er een drukkend effect op de lonen ontstond. Door de onzekerheid omtrent de continuïteit van de opdrachten kregen vooral de toeleveranciers steeds meer behoefte aan een

flexibele schil om hun arbeidsbestand. Zo kon het gebeuren dat inmiddels bijna 40 procent van de arbeidskrachten flexwerker of ZZP'er is.

Een voortdurende rem op de loonontwikkeling, een steeds geringer wordende baanzekerheid en concentratie van macht bij de steeds groter wordende concerns deden de macht van de werknemers en hun vakbonden afkalven.

Per saldo heeft het kapitalisme met het daaraan verwante neoliberale denken de eendimensionaliteit alleen nog maar doen toenemen. En het welzijn van de mens is daardoor blijvend ondergeschikt gemaakt aan het voortdurende streven naar collectieve welvaart.

Zo'n eendimensionale wereld mag niet langer meer bestaan. Er zijn verlichte denkers à la Sartre en Tocqueville voor nodig die ons ervan doordringen dat de mensheid de moeite waard is en weer in haar kracht en eer hersteld moet worden. De economie dient dienstbaar aan de mens te zijn en niet langer dient de mens ondergeschikt te zijn aan een economie waarin hij slechts betekenis heeft voor zover hij consumeert en bijdraagt aan het productieproces.

Bedoelde verlichte denkers zouden de begrippen 'vrijheid', 'gelijkheid' en 'broederschap' moeten herdefiniëren en relateren aan hetgeen de mens als individu en sociaal wezen echt nodig heeft.

In dit essay probeer ik aan te tonen dat een van de hoofdoorzaken van de steeds groter wordende bestaansonzekerheid

en inperking van de vrijheid om op een zelfgekozen manier zin en betekenis aan het leven te geven, ligt in het neoliberale denken met de daarbij behorende opeenstapeling van macht en rijkdom bij een relatief kleine groep. Met een toenemende vermogensongelijkheid als direct gevolg. Willen we een rechtvaardiger samenleving, waarin weer ruimte is voor zelfbeschikking, zelfontplooiing, talentontwikkeling en naastenliefde, dan zullen we de oorzaak bij de wortel moeten aanpakken.

Een belangrijke inspiratiebron voor mij is het boek van de Franse econoom Piketty, waarin hij de vermogensongelijkheid aan de orde stelt.⁽⁴⁾ Kern van zijn betoog is dat het voor de belastingheffing niet moet uitmaken hóe je aan je geld komt. Arbeid, vermogensaanwas en ondernemerswinst zouden op exact dezelfde wijze belast moeten gaan worden.

Van de hier bepleite evenredige en rechtvaardige belastingheffing is nog nergens ter wereld, en zeker niet in ons land, sprake. Het zou toch de primaire taak van de overheid dienen te zijn om een zodanige herverdeling van inkomen en vermogen te realiseren, dat de welvaart op een betere manier over alle burgers zou worden verdeeld.

Ik probeer voor te rekenen dat de collectieve welvaart in Nederland een omvang heeft bereikt die het mogelijk maakt dat, bij een eerlijke verdeling van onze collectieve welvaart, niemand meer voor zijn bestaanszekerheid hoeft te werken en dat werk een van de vrije keuzes is die de mens heeft. Dit laat natuurlijk onverlet dat werken niet slechts extra individuele welvaart creëert, maar vooral ook een uitstekende manier

kán zijn om te komen tot zelfrealisatie, zelfontplooiing en talentontwikkeling. De vrijheid om eigen keuzes in het leven te kunnen maken voegt een dimensie aan het begrip 'vrijheid' toe die we thans weinig meer zien.

Als we de ideeën van Piketty en ook Nederlandse economen van faam serieus nemen, dan is er een oplossing om die existentiële vrijheid van de mensheid te realiseren.

Het zou de primaire taak van de overheid moeten zijn om een zodanige herverdeling van inkomen en vermogen te realiseren, dat de welvaart beter over alle burgers wordt verdeeld.